

ADALÉKOK KÓDEXEINK FORRÁSAIHOZ.

(Második közlemény.)

4. Látomások kódexeinkben.

Középkori latin irodalmunk s a magyar kódexirodalom is szívesen merített a középkori misztika kristálytisztá, üde forrásából. Árpádházi Sz. Erzsébet és Schönauai Sz. Erzsébet látomásait, Sz. Brigitta, Sz. Anzelm s mások jelenéseit épúgy olvasták a magyar kolostorokban, mint Európa-szerte. Ezen misztikus iratok mellé Sz. Mechtild látomásait is be kell iktatnunk kódexirodalmunk forrásai közé. S épen ezek a nemzetközi kapcsolatok legértékesebb elemei kódexirodalmunknak; tanubizonyságai a művelt nyugattal való szellemi kapcsolatnak, érintkezésnek s a nyugati kolostori irodalomból merítő kölcsönzésnek.

a) Szent Mechtild látomása.

A Gömör-kódex 296—98. lapján (Nytár XI. 369.) Sz. Mechtild ájtatosságának imertetését olvassuk: «Ez az *eut ave maria* kyket az melchydys zyz mond vala azzonyunk zyz marianak tizteffegere.» Az ájtatosság szövege a végén csonka.

Az ájtatosság forrása Hackeborn Sz. Mechtild, XIII. századi helftai ciszterei apáca *Liber specialis gratiae* című misztikus könyve. A könyv I. részének *De quinque Ave Maria ante communionem legendis* címet viselő 43. fejezete mondja el Sz. Mechtild egyik jelenését, amelybe bele van foglalva az öt Ava Maria-val kapcsolatos szentáldozási ájtatossága. A Göm.-k. szövege ennek a fejezetnek a kivonata. Sz. Mechtild látomásának és ájtatosságának latin szövege megtalálható a látomások kritikai kiadásában.¹

Így érintkezik a Göm.-k. egyik csonka fejezete a középkori misztika egyik legüdébb alkotásával, Sz. Mechtild látomásainak könyvével, Hackeborn Sz. Mechtild (1241—1299), Sz. Gertrud nővére, kortársa volt Árpádházi Boldog Margitnak.

¹ *Revelationes Gertrudianae ac Mechtildianae*, Pictavii-Parisiis 1877. II. k. 127. l. — Más, szemelvényes kiadás, de melyben szintén benne van a szóbanforgó 43. fejezet: *Bibliotheca mystica et ascetica*. X. köt. Köln 1854. 81. l.

Sz. Mechtild szellemi kiképzését, a helftai kolostor hasonló nevű tagja, Magdeburgi Sz. Mechtild pedig lelki vezetését Sz. Domonkos rendjének köszöni. A Domonkos-rendiek buzgó terjesztői voltak a két Sz. Mechtild iratainak. Magyar földre is eljutottak Hackeborn Sz. Mechtild iratai, s épen egy Domonkos eredetű magyar kódexben, a Göm.-k.-ben találunk belőle idéltöt. Ezt is, mint annyi más értékes emlékünket, a margitszigeti Domonkos-apácák könyvgyűjtő és könyvmásoló buzgóságának köszönhetjük.¹

b) Árpádházi Szent Erzsébet látomásai.

Árpádházi Szent Erzsébet († 1231) életről (pl. Montalambert) függelékül szemelvényeket közölnek e kedves szentnek látomásaiból. Szűz Mária gyakran részesítette ezt a lelki tökéletességre törekvő szentet égi látomásokban, lelki vigasztalásban. A szentnek legendája s életrészei maguk is utalnak ily látomásokra, de még többet tudnak e látomásokról a középkori egyházi írók, különösen az aszketikus írók s a prédikációk szerzői.

Különféle kéziratokban is közkézen forogtak Szent Erzsébet látomásai. A Szent Erzsébetről szóló irodalomban legtöbbször a bollandisták XVII. századi brüsszeli kéziratára hivatkoznak, mely természetesen egy régi kéziratnak másolata. A brüsszeli kézirat címe: *Revelationes beatae Mariae factae beatae Elisabeth, Filiae Regis Hungariae.*² A bollandisták kéziratának címével és kezdőszavaival egyező a vatikáni könyvtár egyik középkori latin kézírata. A Vatikán Ottoboni-könyvtárának 13. számú XIV. századi kézírata tartalmazza a látomásokat. Itt a cím: *Revelationes dne nre fete bte helisabeth filie regis ungarie.*³

Volt a látomásoknak egy olasznyelvű ősnymtatványkiadása is. Páduai Sz. Antal életével egy kötetben adták ki Sz. Erzsébet látomásait. A látomások címe itt: *Revelazioni a S. Elisabetta figliuola del Re d'Ungheria.*⁴

A bollandisták kézírata alapján németnyelvű szemelvényeket közölt a látomásokból Städtler, Montalambert Sz. Erzsébet életrajzának német fordítója. Ugyanő tanulmányt is írt a látomásokról.⁵

Árpádházi Sz. Erzsébet látomásaiból a magyar kódexirodalomba is jutottak el szebb részletek, de a középkori latin

¹ Hogy a Göm.-k. nem a veszprémi, hanem a margitszigeti Domonkos-apácák használatára készült, arról meggyőz bennünket a kódex vándorlásának vizsgálata s más kódexekkel (pl. Winkl.-k., Thewr.-k.) való kapcsolata.

² Montalambert-Städtler: *Leben der heiligen Elisabeth von Ungarn.* Aachen-Leipzig. 1845.² CLV. és 475—497. l.

³ *M. Könyvszemle* 1909. 245. l. 1. sz.

⁴ Hain: *Repertorium Bibliographicum.* 1275. sz.

⁵ Montalambert-Städtler i. m. 475-497. l.

irodalom közvetítésével. Több részletet is találunk kódexeinkben. Ekként csoportosíthatjuk őket:

1. *Szűz Mária a jeruzsálemi templomban.* (Hét kérés az Úrhoz.) Két kódexünkben is megtaláljuk ezt a részletet. Német szövegét közli Städtler.¹

a) Debreceni-k. 265—270. (Nytár XI. 154—156. l.) Hozzájárul még a hét kéréssel összefüggő rész (270—71.) a látomásoknak egy másik fejezetéből.² Az egésznek forrása a Sz. Bonaventurának tulajdonított *Meditationes Vitae Christi* 3. fejezete. A fejezet címe: *Septem petitiones B. M. V.* A magyar szöveg hivatkozik is Sz. Bonaventurára mint forrásra.

b) Érdy-k. 257. (Nytár IV. 377—78. l.) Példa egy ájtatos személyről. Rövidre fogva elmondja az öt kérést. A hét kérés közül a 3. és 6. kérést elhagyja. Itt is hozzájárul az a részlet a másik fejezetből, mint a Debr.-k.-ben. A névtelen kartauzi forrása — mint tudjuk — Temesvári Pelbárt *Stellariuma*. (Li. VII. p. I. art. III. cap. IV. Miraculum. Lyon 1483. fol. 113^b. Az Érdy-k. szintén mint példát emeli ki.)

2. *Az Annunciatio.* A fejezet címe a bollandisták brüsszeli kéziratában: *Quomodo B. V. Maria proposuit servare virginitatem cum esset in templo.* Latin szövegét közli Montalambert, német fordítását Städtler.³ Öt magyar kódexben is megtaláljuk ennek a fejezetnek rövidre összevont elejét, mely elmondja, hogy Szűz Mária, olvasván Jeremiás könyvét, mennyire szeretett volna szolgálatára lenni annak a szűznek, aki a jövendölés szerint a Megváltó anyja lesz.⁴ A magyar párhuzamok:

a) Tihanyi-k. 285. (Nytár VI. 120—21. l.) Forrása: *Stellarium*. Li. I. p. III. art. II. cap. II. fol. 22^b.

b) Horváth-k. 94. (Nytár VI. 291—92. l.) Forrása tudvalevőleg Temesvári Pelbárt *Stellariumának* (fol. 22^b.) ugyanaz a része, mint a Tihanyi-k. megfelelő párhuzamának is.⁴

c) Corn.-k. 312. (Nytár VII. 227. l.) A Sarlós-Boldogasszony ünnepére szánt szentbeszéd elején találjuk a rövid párhuzamot. Az egész beszédnek forrása: *Sermones Parati de Sanctis.* (S. 45. Z.)

d) Nagysz.-k. 278—79. (Nytár III. 87. l.) Beleszöve Szűz Mária hét örömről szóló szent beszédbe. A prédikáció forrása a Petrus de Palude Domonkos-rendi szerzetesnek tulajdonított *Sermones Thesauri novi de Sanctis* c. prédikáció-gyűjtemény 115. beszéde.⁵

e) Érdy-k. 252²²⁻²⁷. (Nytár IV. 369. l.) Rövid utalás.

¹ Montalambert-Städtler i. m. 484. l.

² A Debr.-k. híven követve forrását, közbül szintén elhagyja a hárfajátékosról szóló hasonlatot. Éppen így az Érdy-k.

³ Montalambert: *Histoire de Sainte Elisabeth de Hongrie.* Brüsszel, 1846. T. II. 383. — Montalambert: *Magyar Szent Erzsébet története.* Eger, 1862. 489 l. — Montalambert-Städtler i. m. 488. l.

⁴ Pelbárt latin szövegét közli Szilády Áron: *Temesvári Pelbárt élete és munkái.* Bpest 1880. 128. l.

⁵ V. ö. IK. 1926. 46—47. l.

Hasonló látomást találunk Sz. Brigitta látomásai (I. k. X. fej.) között is.¹

3. *Azerényeket nem lehet fáradság nélkül megszerezni.* A fejezet német fordítását közli Städtler.² A fejezet eleje két helyütt van meg kódexeinkben: a) Debr.-k. 270—71. (Nytár XI. 156—57. l.) — b) Érdy-k. 258. (Nytár IV. 378. l.) Mindkét helyütt kapcsolatos a hét kérésről szóló fejezettel. (L. 2. pont a.)

4. *Szűz Mária öt jeles keserősége.* A bollandisták kéziratában nincs meg ez a fejezet. Temesvári Pelbárt és más egyházi írók (pl. Barletta Gábor) Árpád-házi Sz. Erzsébet látomásaiból való szemelvény gyanánt közlik. Még több más részletet is közölnek a látomásokból, melyek szintén nincsenek meg a bollandisták kéziratában. A Mária fájdalmainról szóló fejezet valamelyest emlékeztet az apokrif evangéliumi iratokra.

A látomásoknak ez a részlete két magyar kódexben is előfordul. Nevezetesen:

a) Lázár-k. 107²⁰—118³³. (Nytár XV. 311—12. l.) Szűz Mária öt keserőségéről szóló ájtatosság ismertetése. A látomás kezdő szavai: «Vala egy neminemy zent jambor ky lelekben halla az mi edef vronk iefufl zoluan az o^e edes zyleyevel es kerdezuen o^etet arrol hogy melyek voltanak volna ez vilagban o^eneky nagyobb kefferyffegehy:...»

Hasonlóképen vezeti be a látomást Discipulus (Herolt János) is példatárában: «Quidam sanctus pater in spiritu audiuit Jesum Christum quaerentem a matre misericordiae quae fuissent dolores sui maiores in mundo.» (*Promptuarium exemplorum. De miraculis Beate Virginis. Ex. XII. A példa címe: Salubre est honorare quinque dolores Mariae virginis.*) Discipulus szövege rövid, de egyező szerkezet a Láz.-k. részletezőbb előadásával. Az öt keserőség s a hozzáfűződő öt kegyelem felsorolása egyező mind a két kódexben, többször szó szerinti egyezések is akadnak. Viszont Discipulus szövege az öt keserőség felsorolásában hasonló egyezést tüntet fel Barletta szövegével.

Barletta Gábor XV. századi olasz hitszónok, Sz. Domonkos rendjének tagja, Magyar Sz. Erzsébet látomása gyanánt mondja el a példát egyik prédikációjában. Rövidre fogott szerkezetben szintén felsorolja az öt keserőséget. Minthogy Barletta prédikációi nehezebben hozzáférhetők, közlöm szövegét:

De hac candela exemplum legitur in visione sancte Helisabeth.³ Quod virgo ei apparuit. dicens. quod sibi gratissimum erat: ut sui devoti in sabbato hodierno hora vespertina candelam accendant in sui honorem per

¹ *Revelationes S. Brigittae.* Roma 1606. 16. l.

² Montalambert-Städtler i. m. 490. l.

³ Barletta más helyütt tüzetesen megjelöli, hogy Magyarországi Sz. Erzsébet látomásairól van szó. Hivatkozásai: *Exemplum in visionibus s. Elisabeth regine ungarie* (fol. 12^b). *In visionibus Helisabet filie regis ungarie* (f. 18^b). *Exemplum vidue Helisabeth* (f. 103^b).

quam representatur eius fides. Et adiunxit quod quinque vicibus habuit dolores de filio. Primo quom Simeon occidendum dixit Luc. 2. Tuam ipsius animam etc. Secundo Quom perdidit ipsum in triduo in hierusalem Luc. 2. Tertio quom captum et ligatum audivit a Joanne; in Bethania consistens. Quarto quom crucifixum vidit in cruce. Quinto quom ipsum vidit poni in sepulchro: de brachiis suis. (*Sermones quadragesimales et de sanctis*. Brixie 1497. fol. 54^b.)

b) Érsekújvári-k. 262. (Nytár IX. 228—29. l.) E szerkezet szerint Sz. János evangélistának volt látomása Szűz Mária öt nagy keserűségéről. Mária mennybemenetele után Jézus és Mária beszélgetését hallotta erről. A kódex elbeszélése szintén két részre tagozódik: öt jeles keserűség, öt ajándék, v. i. kegyelem (gratia). A szöveg egyes részei Temesvári Pelbárt előadásával egyeznek, vagy legalább is arra emlékeztetnek. Egyébként teljesebb, bővebb szerkezet, mint a Láz.-k.-é.

Pelbárt Sz. Erzsébet látomásaira hivatkozik mint forrásra s ekként vezeti be a legendát: «Legitur nempe in quibusdam reuelationibus et memini legisse me idipsum excerptum fore ex libro reuelationum sancte Elizabeth.» (*Stellarium*. Li. III. p. III. art. III. f. 74 l. — És rövid utalás a kegyelmekre: Li. XII. p. II. art. II. fol. 193^a.) Pelbárt csak emlékszik rá, hogy Sz. Erzsébet látomásainak kivonatában olvasta a legendát, de Barletta határozottan Sz. Erzsébet látomása gyanánt mondja el ugyanazt.

Hogyan kerül ez az egyik változatban Sz. János evangélista látomásának feltüntetett jelenés Sz. Erzsébet látomásai közé? Hogyan kapcsolódik bele Sz. János neve? Annyit tudunk Sz. Erzsébet legendájából és életrajzából, hogy ő nagy tisztelője volt a szízi életet kedvelő evangélistának. A látomások brüsszeli kézírata is említi, hogy Sz. János többször megjelent Sz. Erzsébetnek, sőt más gyóntató hiányában gyóntatója is volt.¹ Már most akár Sz. János, akár Sz. Erzsébet látomásának volt eredetileg feltüntetve a legenda, mindenképen értjük, hogyan jutott bele Sz. Erzsébetünk látomásainak könyvébe.

E legenda, illetőleg látomás alapján rendszeresen is kidolgozták a Szűz Mária öt jeles keserűségéről szóló ájtatosságot. Ez a sorozatos imádság bekerült a Czech-k. lapjaira (88—100²⁰ Nytár XIV. 323—25. l.) is. A legenda alapján készült imádság természetesen tartalmilag érintkezik az Ers.-k. legendájával. A Czech-k. öt imádságának megfelelő latin szöveg megvan Nicolaus Salycetus imakönyvében: *Anthidotarius animae*. (Hagenau 1494. fol. LV^a.) Némi eltéréssel megtaláljuk a latin szöveget a *Sacerdotale Romanum* (Velece 1585 fol. 118^b) V.

¹ Montalambert-Städtler i. m. 484, 495 l. — Welzer-Welte: *Kirchenlexikon*². IV. 385.

imádságai között is. Az egyes imádságok kezdő szavai mind a két latin szövegben:

Mediatrix dei et hominum
 Auxiliatrix dei et hominum
 Reparatrix debilium
 Illuminatrix cecorum
 Advocatrix omnium peccatorum . . .

Ki tudjuk mutatni, hogy az *Anthidotarius* imakönyv közvetlenül hatott a Czech-k. s a vele összefüggő Festetics-k. imádságaira.¹

Nicolaus Salycetus is Sz. János evangélista látomása gyanánt mondja el az imádság keletkezésének történetét. A bevezetésben így szól:

prout reuelatum fuit beato Johanni evangeliste . . . in visione vidit et audiuit quod beata virgo Maria narravit filio suo quod in hoc mundo in quinque doloribus subscriptis precipue fuerit nimium perturbata . . .

Salycetus szerint az öt imádság szövege Sz. Anzelmtől ered. A *Hortulus anime* német, protestáns kiadása (*Selen wurtzgertley*n. Lyon 1518. fol. 112^b) egy straszburgi Jánoslovagrendi szerzetest említ mint az imádság buzgó terjesztőjét.

Az összehasonlításba bevont szerkezetek közül — mint láttuk — csak kettő, Pelbárt és Barletta szövege tünteti föl, hogy az imádság keletkezésének története Árpádházi Sz. Erzsébet látomásából való részlet.

5. *Szeplőtelen fogantatás.* Az Érdy-k. (164²³ Nytár IV. 246.) hivatkozik Sz. Brigitta és Sz. Erzsébet látomására, mely szerint Szűz Mária eredendő bűn nélkül fogantatott. Az Érdy-k. forrása e helyütt Temesvári Pelbárt írása:

Primum est quod scribit beata Brigida in suis revelationibus beatam sibi apparuisse et interrogatam respondisse sibi taliter. Concepta quidem sum (ait) ex Joachim et anna sine peccato originali etc. Secundum est quod consimiliter legitur in revelationibus sancte Elisabeth. (*Stellarium*. Li. IV. p. I. art. III. fol. 81^a.)

Pelbárttal egybehangzólag mondja el Sz. Brigitta látomását Laskai Ozsvát (*Biga salutis de Sanctis* S. VI.) is, de még elébe biggyeszt néhány soros bevezetést: «Item frater Matheus de ordine predicatorum interrogavit b. Brigittam dicens . . .» Sz. Erzsébet látomására Laskai nem hivatkozik.

¹ Csak egy feltűnő körülményre hivatkozom. A Fest-k. 160¹¹—166¹⁹ s a Czech-k. 122⁷—126³⁰ lapján lévő Mária-imádságok szövege nemcsak egyező az *Anth. an.* latin szövegeivel, hanem a latin imakönyvben szintén ugyanolyan egymásutánban következnek az imádságok. (Az imádságok kezdőszavai: O Domina mea sancta maria, Spes anime mee, Sub tuum presidium, Protege domine famulos. *Anth. an.* XXXVIII^b—XXXIX^a.)

Sz. Brigitta látomásaiban ismételten is szóba kerül Szűz Mária szeplőtelen fogantatása. Az a részlet, melyet Pelbárt, Laskai és az Érdy-k. idéznek, a VI. könyv 49. fejezete.¹

Az Érdy-k.-ben ekként érintkezik Sz. Erzsébet látomása Sz. Brigitta látomásával.

6. *Gábor angyal és Szűz Mária.* Kódexeinknek még egy vonatkozása van Sz. Erzsébet látomásaival. Petrus de Natalibus nagy legendás könyve, a *Catalogus Sanctorum* írja Gábor angyal legendájában:

Officium autem eius est secreta mysteria divina nunciare. Unde et de sancta elisabeth de ungarie(!) invenitur: quod gabriel angelus eidem pluries apparuit et multas ei divinas visiones revelavit: qui etiam ei dixit: quod ipse erat angelus qui verbi dei conceptum beate virginis nunciavit: quique obitum ipsius virginis eidem predixit. (*Cat. Sanct.* Lyon 1514. Li. III. cap. 226. fol. 64^a.)

A látomások brüsszeli kézírata is megemlíti egy helyütt, hogy Gábor főangyal volt az Úr követe az annunciatio alkalomával.² Magyar kódexek nem egyszer, főleg az annunciatio elbeszélésekor, szintén megnevezik az Úrnak angyalát Gábor nevének, mikép Lukács evangéliuma (I. 26.) is. Így pl. az Érdy-k.: «Mykron zent Gabriel ydwezlee mariat.» (163^a Nytár IV. 244.) Vagy a Tihanyi-k. (Nytár VI. 121—22.) ismételten is.

Egyes magyar kódexek szintén úgy tudják, hogy Gábor angyal értesítette Szűz Máriát közeledő halálának idejéről s vitte neki a palmaágat s a gyászruhát.³ Így a Kazinczy-k. 10³² (Nytár VI. 180.), ahol «zenth gabriel archangel» neve a fordító betoldása a *Stellarium*ból (fol. 167^b) átdolgozott szövegben. A Tihanyi-k.-nek párhuzamos helye (372²⁰ Nytár VI. 161.), mely szintén Pelbárt *Stellarium*át fordítja, nem említi e helyütt Gábor nevét. Ellenben az Érdy-k. (483¹² Nytár V. 216.) szintén megnevezi «zent Gabriel archangalt.»

Ennyit a látomásoknak kódexeinkkel érintkező részéről.

Ismételten foglalkoztatta a szakköröket a látomások hitelességének kérdése. Nem terjeszkedhetem ki e kérdés tárgyalására, csupán utalok *Arpádházi Szent Erzsébet látomásai* című dolgozatomra,⁴ mely e kérdéssel is foglalkozik.

¹ Durantus Consalv.: *Revelationes S. Brigittae.* Roma 1606. 547. — Clarus L.: *Leben und Offenbarungen der Heiligen Brigitta.* Regensburg 1888². III. 118.

² Städtler fordításában: «Gott aber, die innere Glut und die äussere Demuth erblickend, sandte mir zu der ihm wohlgefälligen Zeit den Erzengel Gabriel, der mir, nachdem er mich gegrüsst, wie es das Evangelium erzählt, die Göttlichen Verheissungen brachte.» (Montalambert-Städtler i. m. 492.)

³ Temesvári Pelbárt közbevetőleg elmondja, hogy a palmaágnak egy állítólagos részecskéjét látta is a királyi udvar egyik főemberénél. Pelbárt szavai: Et ego fateor me vidisse apud quendam comitem regium: particulam quandam que dicebatur esse de illo palma. (*Stellarium* fol. 167^b.)

⁴ *Religio* 1909. 580., 594. és 611. l.

Újabban Olieger Livarius ferences kutató irt tanulmányt a látomásokról. Belső érvekből arra a következtetésre jut, hogy az Árpádházi Sz. Erzsébet nevével kapcsolatban forgalomba került látomások és kinyilatkoztatások voltaképen Schönauai Sz. Erzsébet látomásai.¹ A végső szót természetesen még nem mondták ki e vitás kérdésben.

c) Schönauai Szent Erzsébet látomása.

Schönauai Sz. Erzsébet bencés apáca a XII. század derekán élt a schönauai kolostorban Istennel egyesült szemlélődő életet s ugyanott halt meg 1164-ben, szentség hírében, magának a kolostornak is hírnevet szerezve. Kortársai szerint már 23 éves korában a lelki tökéletesség fokára jutott s az istentisztelet alatt számos látomásban részesült. A látomásokat, kinyilatkoztatásokat ő maga jegyezte föl viasztáblára, testvére Egbert, későbbi schönauai bencés apát pedig rendszeresen feldolgozta azokat. Így jött létre pl. a *Visiones* három könyve is.² Egbert 1167-től haláláig, 1189-ig volt schönauai bencés apát.³

E látomásokból középkori latin irodalmunkban (pl. Temesvári Pelbárt *Stellarium*ában) is találunk szemelvényeket. Csakhogy az egyházi írók nálunk is s a külföldön is Schönauai Sz. Erzsébet látomásait sokszor összetévesztették Árpádházi Sz. Erzsébet látomásaival. A mi Sz. Erzsébetünk jelenései gyanánt közlik Schönauai Sz. Erzsébet látomásait is. Még egyes életrajzaiba is belekerültek szemelvények a schönauai bencés apáca látomásaiból.

Középkori irodalmunkban Pelbártnál kerül elő legtöbb szemelvény Schönauai Sz. Erzsébet látomásaiból. Pelbárt is összetéveszti a látomásokat és Schönauai Sz. Erzsébet látomásaira is ugyanoly megnevezéssel utal, mint Árpádházi Sz. Erzsébet látomásaira. Más szóval átruhazza a látomásokat Magyar Sz. Erzsébetre.

Temesvári Pelbárt közvetítésével azután belekerült Schönauai Sz. Erzsébet látomásainak egy részlete a Horváth-k. lapjaira. (171^{ss}—172^s Nytár VI. 319—20.) A látomás Mária mennybemenetelének körülményeiről szól. A kódexíró utalása: *zent ersebet azzonnak ielenetenek keunyueben* oluafatyk. (Pelbártnál: Nam in reuelatione sancte Elizabeth legitur.)

A magyar fordító tehát tudott Sz. Erzsébet jeleneinek könyvről; ez a cím ugyan inkább Schönauai Sz. Erzsébet látomásainak (*Visionum libri tres*) felel meg, ahonnet csakugyan való a látomás. A Horv.-k. forrása: *Stellarium*. Li. X. p. I. art.

¹ Kath. Szemle 1926. 304. l.

² *Kirchenlexikon*. IV. 383. és 135. — A látomásokat teljesen összegyűjtve kiadta Roth: *Die Visionen der hl. Elisabeth . . . von Schönau*. Brünn 1884.

³ Roth i. m. 180.

III. f. 151^a. A *Stellarium*nak a Boldogasszony haláláról szóló részét lefordítja a Tihanyi-k. is (337—398. Nytár VI. 147.); de épen ezt a látomást hagyja el a fordító, míg a rákövetkező, Pádunai Sz. Antalról szóló példát közli.

Schönaui Sz. Erzsébet látomásai között kétszer is megtaláljuk Mária mennybemenetelének leírását: 1. *Liber visionum secundus*. XXXI. Visio Elisabeth, quam vidit de resurrectione beate virginis matris domini. (Roth kiadásában 53. lapon.) Ennek felel meg Pelbárt rövidre fogott előadása, mely helyenként még az eredetinek szavaihoz is ragaszkodik. — 2. *De secunda assumptionis beate virginis*. (Roth 153. l. Más írók ascensio névvel említik a secunda assumptio ünnepét.) Megfelel az előbbi befejező részének. Pelbárt is utal rá röviden: *Stellarium*. Li. X. p. III. art. II. fol. 158^a.

Schönaui Sz. Erzsébetnek az assumptióra vonatkozó látomását Antoninus firenzei érsek (*Chronicon*, P. III. tit. XIX. cap. XI. fol. 62^a Nürnberg 1491.) és Wadding, a Ferenc-rend hivatalos történetírója (*Annales Minorum*, Roma 1732^a. T. II. 169.) fölvették Árpádházi Sz. Erzsébet életrajzába. Laskai Ozsvát (*Biga salutis de Sanctis*. S. 73.), ki Pelbárt nyomán szintén hivatkozik a látomásra, Sz. Erzsébet özvegyet nevezi meg.¹ Pelbárt hivatkozását tehát ő is s más kortársai is Árpádházi Sz. Erzsébetre értették, épúgy mint maga Pelbárt is.

A *Catalogus Sanctorum* (Li. VII. cap. 65. és li. V. cap. 123.) Schönaui Sz. Erzsébet látomása gyanánt mondja el az assumptióról szóló látomásokat.

Az assumptióról szóló látomás emlékeztet az apokrif iratok (*Transitus Mariae*) megfelelő helyeire. Egyező vonások: nagy fényesség, éneklés Mária mennybemenetelekor. Az apokrif iratok szintén hatottak kódexeinkre.² (Pl. Teleki-k.-nek az assumptióról szóló fejezetére: Tel.-k. 174—190. Nytár XII. 337.)

d) Egy pápa imádsága.

A Gömör-k. 59. lapján (Nytár XI. 317.) egy példába foglalt imádság kezdődik. Volt egy pápa, ki halálos ágyán megkérte s megtanította egyik káplánját, hogy bizonyos ajtatósságot végezzen mellette haláltusájában. A káplán híven teljesítette a rá bízott feladatot. Halála után megjelent neki a pápa s hálálkodva felvilágosította az imádság hasznáról. Az imádság azután el is terjedt.

¹ Laskai Ozsvát utalása: «Tertio hoc idem probemus revelationibus factis diversis sanctis puta beato Bernardo beate Elisabeth vidue ac b. Antonio de ordine fratrum minorum.» Sz. Erzsébet látomására csak utal, Pádunai Sz. Anta! látomását azonban elmondja, épúgy mint a *Stellarium* s annak nyomában a Horv.-k. és Tih.-k.

² V. ö. Nyilasi Rajmund: *Codexünk Mária-legendái*. Bpest 1902. 89. 104. l. s kv.

Ennek a példának és imádságnak megfelelő latin szöveg megvan a kódex-irodalmunkkal is kapcsolatos¹ Dionysius Carthusiensis (Rickel Dénes) XV. századi kartauzi egyházi írónak egyik művéhez csatolt függelékben. Aszketikus munkái közül legismertebb volt *Liber de quatuor hominis novissimis* c. műve. Ezt a művét rendszerint együtt adták ki *Colloquium de particulari iudicio animarum* c. munkájával. E kettős munka második részének utolsó fejezeteibe maga Dionysius Carthusiensis is belefoglalt a haldoklókért végzendő imádságokat és ájtatosságokat. Későbbi kiadások ezen imádságokat még megtoldották másokkal. Az imádságok nagy része megvan más, hasonló tárgyú kartauzi kiadványokban is.

Figyelmet érdemel egy 1568. évi velencei kiadás, melynek főcíme: D. Dionysii Carthusiani *Liber utilissimus, de quatuor hominis novissimis*. (Venetiis, MDLXVIII.) A mű végén függelék van. A 315. levéllel kezdődő függelék címe: *Letaniae, Orationes, Commendationesque; quibus fuos afsueti sunt morientes munire. CARTHUSIANI*. A kartauziak imagyűjteménye után egyéb ájtatosságok következnek s közte találjuk meg a 347—350. levélen az ismeretlen nevű pápának a Göm.-k.-ben előforduló imádságát. Csakhogy ez a latin szöveg bővebb szerkezetű. A példába foglalt imádsághoz hozzájárul még rendszeresen kidolgozott ájtatosság, melynek a fohászokon s három imádságon kívül még elajánlása (conclusio) is van. A latin szövegnek a Göm.-k.-szel érintkező része így szól:

Exemplum, quid in extremo puncto agonizantis sit ab aliquo devoto viro attentissime peragendum.

Fuit quidam Papa, qui dum in extremum venisset, interrogabat sacellanum suum, virum idoneum et devotum, quem plurimum diligebat, quibus suffragiis post mortem eum vellet apud deum iuvare, Qui respondit, quod omnibus modis quibus posset, et quaecunque iuberet pro salute animae facere vellet. Tunc Papa ait: Non peto aliud a te subsidium, nisi dum videris me in agonia positum, orationem dominicam pro me tribus vicibus dicas. Qui se hoc libenter facturum promisit. Ad quem papa: Cum primum Pater noster, dixeris: Dic in honore agoniae Jesu Christi: obsecrans, ut multitudinem sui sudoris sanguinei, quem prae timore angustiae suae pro nobis copiosissime effudit, contra multitudinem peccatorum meorum suo patri offerre dignetur: pro omnibus angustiis quas peccatis meis exigentibus merui. Cum secundum Pater noster, dixeris: Dic in honore omnium passionum et amaritudinum Jesu Christi quos in cruce sustinuit, maxime in illa hora quando anima eius sanctissima de suo corpore sacratissimo est egressa, ut eas patri suo offerre et ostendere dignetur, contra omnes poenas et passiones quas pro peccatis meis me meruisse pertimesco. Cum tertium Pater noster, dixeris: Dic in honorem ineffabilis charitatis Jesu Christi, qui, quae ipsum de caelis ad terram ad tolerantias omnium harum passionum traxit, ut hoc charitate

¹ V. ö. IK. 1922. 121. és 127.

me saluare et caelos mihi aperire dignetur, qui meis meritis saluari nequeo, ac caeleste regnum obtinere. His dictis, promisit sacellanus haec omnia libentissime se facturum: quod et fecit cum diligentia et devotione, quibus potuit. Papa moritur, et post mortem sacellano se splendidum atque coruscantem nimis ostendens, immensas grates sibi referebat, dicens absque omni poena se fore liberatum. Nam post primum Pater noster, inquit, Jesus Christus sudorem suum sanguineum pro me ostendens, omnem meam propulsavit angustiam. Post secundum Pater noster, amaritudine omnium passionum suarum omnia peccata ut nubem delevit. Post tertium, Pater noster, per charitatem suam caelum reseravit meque cum gaudio introduxit. Propter hanc revelationem, quam praedictus sacellanus multis referebat, in pluribus locis mos inolevit, ut idem praedictus modus orandi apud morientes devote servetur: sub spe certissima quod ipsa oratio valeat hominem a daemonibus liberare, peccata diluere, et caeleste regnum aperire, auxilio domini nostri Jesu Christi. (~ Göm.-k. 59—63. Nyár XI. 317—18. l.)

Amint említettem, a latin szöveghez hozzájárul e látomás alapján rendszeresen kidolgozott ájtatosság (348—351. l.) ily utalással: *Exercitium practicum huius exempli*. Az ájtatosság bekerült a *Sacerdotale Romanum* (fol. 117^b) imádságai közé is, de a rövid bevezető imák s a záró imádság (conclusio) híjával. Az említett bevezető imádságok közül a második mint önálló imádság is ismeretes. Megvan pl. az *Anthidotarius animeben*. (Fol. CVIII^a, kezdő szavai: Sanctifica me domine hoc signaculo sancte crucis...)

A *Preces Gertrudiana* (Einsiedeln 1691. 261. l.) című imakönyv szintén közli a három imádságot, ugyanoly beosztással, mint a *Sacerd. Rom.* Röviden utal az ájtatosság eredetét feltüntető legendára is; forrásra is hivatkozik e tekintetben: Barthol. ab Angelis, Ord. Praedic. *lib. de praep. ad mortem*. Bartholomaeus ab Angelo († 1584) olasz Domonkosrendű atya volt.¹

5. A Cornides-kódex prédikációi.

A Cornides-k.-ben szép számmal vannak szentbeszéddek, melyeknek forrása eddigelé még meghatározatlan volt. Forrásnomozásaim alapján most pótolhatom ezt a hiányt.

a) Paratus és a Cornides-kódex.

Paratus oly név, mint Discipulus (Herolt János), Peregrius vagy nálunk Pomerius (Temesvári Pelbárt). Prédikációgyűjtemény címe a Paratus, de egyúttal a szerző nevét is rejti. *Sermones Parati de tempore et de sanctis* címmel a XV. század utolsó negyedében egy prédikáció-gyűjtemény forgott közkézen. Kedvelt könyv, kapós forrásmunka volt, így sok

¹ Quetif-Echard: *Scriptores Ordinis Praedicatorum*. II. 269a.

kiadást is ért. Hain 17 ösnyomtatvány-kiadását írja le.¹ Az évszámmal ellátott kiadások közül legrégebb az 1486. évi kölni kiadás.² A nagy népszerűséget meg is érdemelte e gyűjtemény. Aránylag rövid szentbeszédet ad, többet is egy-egy alkalomra s nem fukarkodik a középkorban annyira kedvelt példákkal.

A mű két részből áll: 1. *Sermones Parati de tempore*. Az egyházi év vasárnapjaira és ünnepeire írt beszédek. 2. *Sermones Parati de Sanctis*. A szentek ünnepeire szánt beszédek.

A gyűjtemény szerzője nemcsak a névtelenség, hanem az ismeretlenség homályába is burkolózik. Magáról nem árul el semmit. Valószínűleg szerzetes volt s legfőjebb a perikópák tüzetes összehasonlításából lehetne sejteni, milyen szerzetes-rendhez tartozott.

Az ismeretlen Paratust is be kell iktatnunk kódex-irodalmunk jelentősebb forrásai közé. Prédikációi közül szép számmal lefordított a Corn.-k. névtelen írója.

I. *Sermones Parati De tempore*. A gyűjtemény első részét használta ki legjobban a Corn.-k. Ebből a részből a következő beszédek kerültek át a kódexbe:

1. In Circumcisione domini. S. XXV. Sument filij israel de sanguine agni... = Corn.-k. 211—223. (Nytár VII. 179. l.) Kiskarácsony napjára. A fordítás hü.

2. In Epiphania domini. S. XXVI. Factum est autem ut baptizaretur omnis populus... = 223—238. (VII. 185.) Vízkereszt napjára.

3. In cena domini. S. LXXIV. Accepit iesus panem et benedixit... = 369—381. (VII. 250.) Nagycsütörtöki prédikáció.

4. De Ascensione domini. S. XCI. Ecce ascendit quasi aquila... = 118—127. (VII. 140.) Ascensio napjára.

5. De sancto spiritu. S. XCV. Factus est repente de celo sonus... = 128—139. (VII. 145.) Pünkösöd napjára. — A magyar szövegben itt-ott néhány szónyi magyarázó betoldás.

6. De sancta trinitate. S. CVI. Gratia domini nostri Jesu christi... + De spiritu sancto. S. XCVII. O quam bonus et suavis est domine spiritus tuus in nobis. Sap. XII. = 139—168. (VII. 150.) Szentháromság napjára.

Forrányomozás szempontjából érdekes beszéd. Paratus két prédikációja olvad itt egybe szentháromságnapi beszéddé. A magyar fordító elővette a 106. számú beszédet s azt egyes részletek s utalások elhagyásával lefordította. A 3. résznél, mely egyúttal a beszéd vége, figyelmeztetésre akadt, hogy hol talál hozzá megfelelő anyagot. Az utalás így szól: «Require in sermone O quam suavis es domine. in die Pentecostes.»

¹ Hain: *Repertorium Bibliographicum*. 12397—12413. sz.

² Hain 12410. sz. — Én a prédikációknak egy 1516. évi hagenai kiadását használtam a budapesti egy. könyvtár szivességéből.

Ez a pünkösdi beszéd a 97. számú. Ezt is lefordítja a kódex-író, csupán az elején hagy el néhány sort. A 97. beszédnek megfelelő magyar szöveg a 150³⁵ lapon (VII. 154.) kezdődik.

Holik Flóris a prédikációnak a hét főbűnről szóló második részét kapcsolatba hozta az Aranyosi-Gellértfi-kódex-szel, bár ő sem mondja azt a magyar kódex közvetlen forrásának.¹ Nem kell már Gellértfihez fordulnunk töredékes latin szövegért, ime megkerült az egész beszédnek latin forrása.

7. In die Corporis christi. S. CVII. Cenantibus illis accepit Jesus panem . . . = 169—183. (VII. 163.) Urnapra.

II. *Sermones Parati de Sanctis*. A szentekről szóló prédikációkból is fölhasznált néhányat a kódexíró.

1. De visitatione Marie. S. XLV. Benedicta tu in mulieribus . . . = (Corn.-k. 311—324. (Nytár VII. 227.) Visitatio marie napjára.

2. De sancta Margareta. S. XLVI. Tota pulcra es amica mea . . . = 324—334. (VII. 234.) Szent Margit asszonyról. — Hü fordítás, mint az előbbi beszéd is.

3. De omnibus sanctis. S. LXXIV. Beati qui persecutionem patiuntur . . . = 184—204 eleje (VII. 170.) Mindszent napjára.

A beszédnek kettős forrása van: *a*) eleje (184—190³³) Paratus mindszentnapi beszédének fordítása; *b*) a prédikáció további folyamán (190³⁴—204) a *Legenda aurea* 157. fejezetének megfelelő részét fordítja. Paratus maga is forrás gyanánt használta az aranylegendát, így bajos pontosan megállapítani, hol kezdődik a *LA*-ból átvett rész. A Corn.-k. 190³⁴—194²⁶ lapjának megfelelő latin szöveg néhány részlet leszámításával megvan Paratusnál is.

4. In festo animarum. S. LXXV. Miseremini mei miseremini me (!) saltem vos amici mei: quia manus domini tetigit me. Job. XIX. = 421—430. VII. 266.) Csonka beszéd halottak napjára.

A magyar szöveg eleje csonka. Le volt fordítva az egész beszéd, de eleje (Paratusnál alig 3 sor híján egy teljes nyomtatott lap) elkallódott.² A latin beszédben ezt az utalást találjuk: «Quarto possunt iuvari per ieiunium quod patet de illo qui pro peccatis sue matris septem annis satisfacit. Require in eodem sermone.» A Corn.-k. (428³) ezt a hivatkozást ekként alakítja át: «Negyedzer fejeztethetnek az halottak bevtnek myatta. ky meg byzoneytatyk ez feljevl meg mondot peldabol Az fyvrol ky ev anyanak bevnerevl eleget tevn. heet eztendeygpentencyat tartuan.» Ez a felül megmondott példa Paratusnál A betű alatt van s majdnem közvetlenül megelőzi az egyszeri tolvajról szóló példát, mellyel kezdődik a Corn.-k. csonka

¹ IK. 1922. 126.

² A hiányzó szövegrész a kódexben megfelelné öt lapnak. Jól számította a hiányzó lapok számát Volf György. (*Nytár* VII. k. XL.) De valószínűleg még más szöveg is elkallódott a kódexből.

szövege. A magyar szöveg hű fordítás, de olykor (pl. 428⁴⁻⁶) betold a kódexíró magyarázó szavakat vagy mondatot.

Érdeemes megemlíteni, hogy az egyik példában a kódexíró abbas (apát) szó helyett következetesen fejedelem szót fordít. Hasonlóképen a Virginia-k.-ben (Nytár III. 335.) olvasható Sz. Jeromos-féle apáca-életszabályok, a *Regula monacharum* magyar szövegében következetesen priorissa (123⁸⁴, 131¹⁶) vagy fejedelem (133¹¹) kifejezés található az eredeti abbatisa helyett. Sz. Domonkos rendjében nincs apát vagy apátnő, s a kódexírók alkalmazkodnak a rendi szervezet terminológiájához. A Ráskai Lea másolatában ránk maradt Corn.-k. prédikációit eszerint Domonkos-rendi szerzetes fordította a margitszigeti Domonkos-apácák részére, mint ahogy a többnyire tévesen ferences eredetűnek tartott Virg.-k. is már eredetileg a nyulak-szigetebeli Domonkos-apácák részére készült.

Sz. Dorottya napjára Paratus csak a szentnek legendáját vette föl s nem ad kidolgozott prédikációt. A Corn.-k. nem is ezt fordítja le, hanem Pelbárt *Pomerium*ához fordul, ahol kikerekített beszédet talált s azt szóltatja meg magyarul.

III. *Példák.* A teljes prédikáció-fordításokon kívül még két példa is került át a Paratus-prédikációkból a Corn.-k. lapjaira.

Horváth Cyrill előmunkálata után Katona Lajos állította pontosan egybe a Corn.-k. húsvéti prédikációjának forrásait. Discipulus és Pelbárt prédikációból alakította át a maga beszédét az ismeretlen fordító.¹ A szent beszéd végén azonban van két példa, melyeknek forrása eddigelé még meghatározásra várt. A példákat Paratus egyik húsvétnapi prédikációjából vette át az ismeretlen fordító. A két példa:

1. Egy barátról, ki magát méltatlannak tartotta a szentáldozásra. S. LXXVII. I. = Corn.-k. 116⁸⁶ — 117¹⁰ (Nytár VII. 139.)

2. Egy püspökről, kinek Isten húsvét napján megjelentette, kik járulnak méltóan a szentáldozáshoz. A példa latin szövege:

Exemplum de quodam episcopo qui rogauit deum ut sibi ostenderet qui digne communicarent. et hoc in die pasce. et cum singuli venirent ad ecclesiam vidit quosdam rubicundos quosdam vero lucidos. Post hos venerunt multe mulieres que etiam habuerunt diuersas facies. inter quas vidit duas meretrices publicas nigerrimas facies habentes. que post missam ita splendide apparuerunt quod nullam maculam habuerunt. Cum super hoc episcopus nimis multum miraretur venit ad eum angelus dicens. Illi qui splendidas facies habent sunt qui sancte et iuste in charitate viuunt. Qui rubicundas facies habent, sunt qui detractiones: risus: vanitates et vaniloquia amant. Qui vero nigras facies habent sunt luxuriosi. homicidusurarij. qui mortalibus peccatis sunt inuoluti. Due autem meretrices quando

¹ IK. 1899. 371.

ingresse sunt ecclesiam sint contrite. et promiserunt se caste victuras et dominus dimisit illis omnia peccata sua. Tunc episcopus conuocauit omnes et rem eis aperuit per ordinem. Ac illi contriti et confessi omnes lucidi facti sunt. et tunc accesserunt ad mensam domini. (*Sermones Parati De tempore*. S. LXXVII. K. = Con.-k. 117¹¹—118. (Nytár VII. 140.)

Ez a példa megvan Discipulusnál is, még pedig kétféle változatban: a) *Sermones de tempore*. S. 46. R. Rövidre fogott kivonat. Forrás gyanánt idézve: Legitur in libro de donis. Vagyis a forrás Etienne de Bourbon (Stephanus de Borbone) *Liber de VII donis* című műve. — b) *Promptuarium exemplorum*. E XX. Paratusétól eltérő, hosszabb szerkezet.

A forrásnyomozás eredményeként megállapíthatom azt, hogy a Corn.-k. 12 Paratus-prédikációt fordított le teljesen, a húsvétvasárnapi prédikációba pedig 2 példát vett át. A kódexben ránk maradt 16 prédikáció közül 11 Paratusból való. A Corn.-k. szentbeszédeinek főforrása tehát Paratus prédikációgyűjteménye.

b) Discipulus, Ludolphus és a Cornides-kódex.

Paratus mellett Discipulus és Ludolphus is forrásául szolgáltak a kódexnek. Már Katona Lajos megállapította, hogy a húsvétvasárnapi prédikáció egyik forrása Discipulus húsvéti szentbeszéde. Discipulus a kódexnek még más beszédeire is hatott. A húsvéti prédikáció előtt levő két beszéd szintén Discipulusból való fordítás.

A húsvéti prédikáción kívül a Corn.-k. és Discipulus érintkezése következő:

1. *Sermones discipuli de sanctis*. De omnibus sanctis. S. XXXIX. Gaudete et exultate quoniam merces vestra ... = Corn.-k. 59—71. (Nytár VII. 115.) Mindszentre. — Afordítás hű.

2. A karácsony napjára való prédikációnak (Corn.-k. 72—93. Nytár VII. 128.) kettős forrása van:

a) Az ismeretlen kódexíró lefordítja a *Sermones discipuli de tempore*. 11. szentbeszédének körülbelül a háromnegyed részét. Elhagyja a beszéd végét (D. pont vége, E, F. teljesen). Helyébe Ludolphusból vesz át egyes részeket nemcsak a beszéd végén, hanem közben is.

b) A beszéd másik forrása Ludolphus de Saxonia *Vita Jesu Christi* c. művének megfelelő elmélkedése. Az I. rész 9. fejezetéből¹ vesz át szemelvényesen egyes részleteket. Nevezetesen a következő pontokból használ föl egyes részeket:

7. Et reclinauit et posuit eum — Ut jumentus factus sum apud te = Corn.-k. 90³¹—91¹. (Nytár VII. 128.) — 8. pontból kivonatossan Anselmus és Bernardus idézete = 91¹—93³³ — 9. pont eleje = a beszéd vége (93. l.) —

¹ *Vita Jesu Christi*. Rigollot-féle kiadás. Paris—Roma 1870. I. 80—82., 87., 90—91. l.

15. pontból két szemelvény = 77¹⁶—78³² (Nytár VIII. 123.) — 20. pont teljesen, néhány szónyi változtatással vagy kihagyással = 78³²—81⁷.

A kódex a Ludolphusból vett rész elején idézi is Landulfust, de idézőmódja alkalmas a félrevezetésre. Magam is eleinte azt hittem, hogy Ludolphus nem közvetlen forrása a kódexnek, míg a tüzetes egybevetés meg nem győzött annak ellenkezőjéről. Íme újabb adalék Ludolphus és kódexeink érintkezéséhez!¹

A prédikációk forrásának megállapításával a Cornides-k-re vonatkozólag befejeződött a forrásnyomozás. Immár ismerjük a kódex minden darabjának latin forrását.

TIMÁR KÁLMÁN.

¹ V. 5. IK 1926. 47.